

LBRIS

We know
books

Vasile IGNA

RECAPITULĂRI

Subteranele memoriei

Marx contra Isus

Miscellanea

LIMES

2023

mea, dimpotrivă, are un relief mai neaccidentat, e una de stări, nu de gimnastică imaginativă în marginea realității. Eu mă mulțumesc să pun palma streășină la ochi și să arăt cu degetul, ba de unde vin, ba încotro mă îndrept. De aceea, istoria personală și istoria „propriu-zisă” se întrepătrund până în punctul în care povestea devine un drog, care ori vindecă ori ameliorează, dar de amăgit nu amăgește. Și, ca să răspund la întrebare: continui să mă iluzionez că biografia mea nu e un pretext, nici o sursă de „inspirație” (e destul de uniformă și deloc spectaculoasă), ci o temă interioară, un acord tacit de împăcare (fără codicile și anexe secrete), un pact de neagresiune între mine și lumea dinafară. Altfel spus, cred, în continuare, că „adesea aflî în sărăcie ceea ce nu găsești în bunăstare”.

Crezi în utopii, Vasile Igna? Este, și poezia, o utopie?

Nu, nu cred nici în utopii, nici în distopii. Le citesc cu interes, uneori cu fascinație, dar cu detașare și, uneori, cu amuzament. Nu mă plictisesc, câteodată mă tulbură, dar cel mai adesea îmi creează senzația stranie că sunt un arcaș care e conștient că săgeata pe care o sloboade îl va lua și pe el și-l va lăsa undeva, dincolo de orizont, unde se va întâlni tot cu el însuși. În ceea ce privește raportul dintre utopie și poezie, dacă o fi existând vreunul, el se reduce la persoană, nu la obiect. Prin definiție, poetul e un imaginativ și fără imaginație (visare?) nu există utopie. Doar că în poezie ești infinit mai liber. În vis gravitația e absentă, în timp ce în utopie (politică, literară, științifică) visul e direcționat, contaminat de scopuri, idealuri, de tot soiul de condiționalități și de foarte multe renunțări ori îngrădiri. Există viață și după moarte, doar că plămada ei nu ține de utopie. Și nici de poezie.

(Acolada, nr. 10/2021)

SUMAR

CUVÂNT LĂMURITOR..... 7

SUBTERANELE MEMORIEI. Preliminarii la schița unei istorii a rezistenței culturale din România (1944-1954) 11

Câteva lămuriri și mai multe mulțumiri..... 13

1. Începutul drumului 14

2. Martor implicat 16

3. Bilanț negativ – bilanț pozitiv 19

4. Ce ne unește..... 21

5. Rezistență și disidență. Puțină istorie. Note specifice 23

6. Premise, priorități și similitudini 27

7. Primul cerc: „exilul intern”, gesturile individuale..... 31

8. Al doilea cerc: complicitate și solidaritate 36

9. Al treilea cerc: rezistența organizată, presa; modelele 44

10. Câteva (provizorii și incomplete) concluzii..... 60

MARX contra ISUS. Repere ale confruntării

dintre creștinism și comunism 67

Argument 69

ÎNTRE ACȚIUNE ȘI CONTEMPLAȚIE..... 74

12 note sumare asupra istoriei și sensului confruntării dintre creștinism și comunism 74

MISCELLANEA..... 107

Trei țări, o singură Patrie..... 109

1. Franța. O pasiune exigentă și complicată..... 109

2. Elveția. Scurte fragmente despre câteva locuri comune..... 115

3. Patria. Ziua Limbii române 127

Spectacol trist 131

Spre ce trebuie să aspirăm? 135

Despre priorități..... 139

Supunerea la ritm..... 144

MONOLOGURI, CU SAU FĂRĂ INTERLOCUTOR.....159

Scriu pentru a pune întrebări.....	161
Pro domo nostra	164
(Ora perfectă)	173
(Vârsta lăuntrică).....	174
(Despre defectele personale și ale altora)	176
(Scriitorul și prezența publică)	179
(Despre Jurnal).....	182
(Ce aş schimba).....	184
(Prima călătorie în Occident)	186
(Fețele Pandemiei).....	187
(Citiți știință?).....	194
(Locul care înseamnă acasă).....	197
(Despre Iarnă)	199
(Scriitori uitați)	201
(Cuvinte uitate).....	203
(Zodiac)	205
(De te fabula narratur).....	207
(Anno Domini, 2022: Dacă îți moare calul, rămâne drumul).....	209
(O anume conjurație)	211
Anamnesis.....	214

DIALOGURI..... 231

cu CRISTIAN PĂTRĂȘCONIU	233
cu OVIDIU PECICAN	243
cu LUCIA NEGOIȚĂ.....	248

Câteva lămuriri și mai multe mulțumiri

Subteranele memoriei s-a născut dintr-o irepresibilă nevoie interioară, dar și din încurajarea tuturor celor care, de-a lungul anilor, cu vorba și cu fapta, au fost alături de mine în strădania de a afla adevărul (fie el și parțial) despre ceea ce s-a petrecut (și) pozitiv în lumea culturală românească, în primul deceniu de regim comunist.

Întâlniri și discuții, documente și fotografii, scrisori și jurnale, cercetarea principalelor ziare și reviste ale vremii, a cărților apărute după 1990 mi-au descoperit o lume care, dincolo de urmele traumelor psihice și fizice suferite, păstra înfățișarea unei extraordinare, neverosimile normalități și a unei modestii care contrasta violent cu „vitejia” post-factum a „rezistenților” de conjunctură. Toți cei pe care i-am întâlnit în cele două decenii și mai bine de căutări, protagoniști sau apropiați ai acestora (rude, prieteni, cunoscuți, elevi), vorbeau despre acțiunile lor cu o lipsă de orgoliu dezarmantă și cu aerul cel mai firesc cu putință. Nu i-am surprins niciodată evaluându-și altfel faptele sau atitudinea decât ca rezultate ale unui comportament în acord cu propriile convingeri și ca expresii ale unei datorii de conștiință. Omagiul și recunoștința noastră îi însoțește pe fiecare.

Mulțumirile cele mai sincere se cuvin lui Iordan Chimet care, ca protagonist el însuși al perioadei, nu numai că mi-a indicat sau mi-a pus la dispoziție multe din documentele cuprinse în volum, dar m-a făcut să văd, cel dintâi, luminile acelor ani întunecați și să descopăr eroismul, cel mai adesea anonim, al celor ce s-au opus, în numele valorilor spiritului, agresiunii totalitare comuniste.

Lui îi asociem numele tuturor celor care au contribuit cu informații, date și documente sau cu bunăvoința de a ne permite reproducerea textelor proprii și, nu de puține ori, cu încurajarea de a nu ceda resemnării generate de un dezinteres tot mai accentuat al compatrioților noștri pentru o istorie nu întotdeauna plăcut de reamintit.

Iată numele lor, în ordine alfabetică: Marilena D'Albon, Nicolae Balotă, Ion Comșa, Gheorghe Grigurcu, Petre Popescu Gogan, Radu Iftimovici, Ileana Iordache, Viorica Lascu, Gheorghe Lascu, Paul Lăzărescu, Emil Marinescu, Maria-Ana Murnu, Ion Papuc, dr. Arcadiu Petrescu, Grigore Gr. Popa, C. Stănescu, Nicolae Țone.

Textele reproduse în cuprinsul volumului de față ilustrează cele două linii de forță ale cercetării noastre: luminează chipul personalităților și al epocii, prin texte ce aparțin acelor ani și omagiază, din unghi contemporan și prin mijlocirea unor eminențe condeie, pe acei mari intelectuali care au reprezentat opoziția și rezistența, în primul deceniu de comunizare a României.

Numărul lor ar fi putut fi, probabil, mult mai mare. Rămâne altora să ducă mai departe ceea ce noi am început aici.

1. Începutul drumului

Dacă nu orice mijloace sunt potrivite pentru achitarea unei datorii, cu siguranță că momentul ales pentru a o face atârnă greu în ghemul de sentimente contradictorii care însoțesc eliberarea de sub apăsarea unei obligații. Cu atât mai adevărat este acest lucru când e vorba despre *datoriile de conștiință*, unde întârzierile se capitalizează dureros, amenințând să se transforme în frustrări paralizante ori în apăsătoare complexe de vinovăție.

Fac parte dintr-o generație care a apărut în viața intelectuală românească după anul 1965. Erau bine cunoscuți, de-acum, ani ai destinderii, în care speranța renăscuse și când a fost cu putință să ne iluzionăm (cei tineri, mai mult decât generația matură) că răul pe care instaurarea comunismului stalinist îl făcuse lumii românești va fi curmat și că ar fi posibilă construcția unei României normale. Eram lipsiți de inhibiții, relativa libertate de mișcare de care beneficiam părea definitiv câștigată, proiectele ne asaltau spiritele cu aceeași frecvență și intensitate cu care veneau spre noi cărți, filme, muzică, expoziții de artă până atunci interzise.

Totul părea posibil și, cu toate acestea, construcția pe care o imaginam dădea semne de șubrezenie, pământul pe care se ridica nu era suficient de ferm și nici meșterii îndeajuns de pregătiți. Nedumeririle erau nu doar numeroase, ci și foarte dureroase. Cea mai ascuțită era generată de sentimentul că, pe măsură ce marii scriitori dintre cele două războaie începeau să fie reeditați (unii de-a dreptul *asumați* de propaganda comunistă!), eram incapabil să descopăr în trecutul nu prea îndepărtat semnele unei rezistențe reale pe care intelectualii români au opus-o instaurării comunismului. Simțeam ca pe o traumă personală faptul că, spre deosebire de vecinii noștri, cărturarii români au acceptat dictatura fără să se opună sau să se revolte.

Acesta era durerosul, imensul gol care se interpunea între noi, cei de la mijlocul anilor '70, și cei ce – la ieșirea din al doilea război mondial – reprezentau valorile pe care intenționam să clădim o altă Românie.

Drumul meu prin „subteranele memoriei” a început în acei ani.

A fost o căutare îndelungată, presărată cu succese și cu nu puține deziluzii.

Despre deziluzii au vorbit mulți dintre cei care în ultimii ani s-au ocupat de această perioadă (vezi: Ana Selejan etc.), despre vremelnicele victorii, mult mai puțini (vezi, de pildă, Mircea Martin). În orice caz, căutarea proprie m-a făcut să descopăr acea zonă obscură, necunoscută la care istoricii n-au avut acces, deoarece era neînregistrată în documente. Am cunoscut oameni, am văzut arhive personale, am parcurs texte, pe unele adunându-le, cu speranța că va veni vreodată timpul în care vor putea fi scoase la lumină. Timpul a venit, într-adevăr, după 1990, dar el n-a fost, în anii trecuți de atunci, un aliat întotdeauna generos.

Răbdătoarea lui așteptare se încheie abia acum.

2. Martor implicat

Eu n-am fost un martor neutru al epocii mele.

Timp de 25 de ani (între 1969 și 1994) am fost editor, transformând încetul cu încetul și grație unor întâlniri binecuvântate (mai întâi, Al. Căprariu și Mircea Zăciu, apoi Iordan Chimet) ceea ce părea a fi la început o meserie ca oricare alta, în vocație și pasiune devoratoare. Cunosc, așadar, din experiență directă rigorile și servituțile perioadei, am fost înăuntrul aceluși sistem, pierzând bătălii și obținând nu puține victorii. Ca editor, fac parte dintre cei care au profitat de climatul de „liberalizare” survenit după 1964, publicând autori ca Nicolae Balotă, Dinu Pillat, pentru Comarnescu, Ion Negoitescu, N. Carandino, Margareta Sterian, G. M. Cantacuzino, V. Voiculescu, Alice Voinescu, N. Steinhardt, susținând, cu cărți remarcabile, marile colecții bilingve de poezie universală (Shakespeare, Leopardi, Petrarca, Elytis, Montale etc.), dar și colecțiile de documente și literatură română *Testimonia* și *Restituiri*. Prin ele ne regăseam o parte din trecut, identificam rădăcinile

care ne legau de marea tradiție a literaturii universale, supraviețuirea noastră culturală devenind astfel mai ușoară și situarea în context mai plină de învățăminte.

Am profitat, cât și cum am putut, de relația adesea ambiguă (Mircea Martin o numește *echivocitate*) pe care puterea comunistă a avut-o cu oamenii de cultură. De aici și dubla noastră raportare față de această epocă *anormală și atipică*: pe de o parte, sentimentul apăsător că trăiam într-o societate opresivă, în care totul era cuantificat, *inclus în plan*, standardizat și în care nu era loc, *din oficiu*, pentru ceea ce reprezenta miracolul artei, noutatea, surpriza, ineditul; pe de altă parte, sentimentul că depindea de noi să evadăm, să găsim mijloace de a ne exprima subiectivitatea, de a ne apăra intimitatea, de a ne lărgi spațiul de libertate interioară. Chiar și după ce destinderea a fost înmormântată (o dată cu intrarea trupelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia lui Dubček), comunismul românesc nu revenise la metodele din anii '50. Desigur, veltarii aveau o șansă în plus angajându-se în cultul primitiv al conducătorului și obținând, cel mai adesea, privilegiile râvnite: apariția rapidă a cărților, tiraje mari, delegații în străinătate, conducerea unor instituții culturale, membri în CC, în MAN etc. Dar cultul național – comunismului ceaușist n-a absorbit *întreaga comunitate culturală*. Alături de osanalele ridicate dictatorului s-a afirmat și curentul editorial (și revuistic) care și-a respectat statutul intelectual. Am făcut noi, oare, făcând ceea ce am făcut, *rezistență culturală*? Ar fi dezonorant și inutil să ne arogăm merite pe care nu le-am avut. E adevărat, am publicat cărți remarcabile și autori „dificili”, ducând o luptă surdă și obstinată cu cenzura, dar trebuie să avem decența să spunem că n-am publicat cărți *fără* avizul cenzurii, nici în afara cadrului *oficial, legal*. N-am putut înșela decât uneori și nu până la capăt cenzura, și asta pentru motivul că atunci când

„grila” nu era aplicată de editorii înșiși, oficiul de cenzeni era îndeplinit – în nu puține cazuri – de oameni competenți și, așa spune, cu o „vigilență” aleatorie și diferențiată. Ne mai simțindu-și amenințate pozițiile, regimul și-a permis, fără teama de mari complicații, această luptă perfidă între pisică și șoarece. Dar, trebuie să recunoaștem, *n-am făcut samizdat*. Acei dintre noi care și-au folosit libertățile „îngăduite”, mergând cât de departe s-a putut, pot privi cu fruntea sus lumea de astăzi și pe cei ce fac istoria trecutului apropiat. Complicitatea între scriitori și editori a însănătoșit literatura noastră și i-a păstrat *fața umană*.

Am întâlnit, pentru întâia dată, misterioasa sintagmă „rezistența culturii” în momentul în care am început să explorez primii ani de regim totalitar care au urmat lui 23 august 1944. O paranteză: după opinia unor tineri sau mai puțin tineri colegi care cercetează ultima jumătate de veac a României, istoria rezistenței anticomuniste pare a începe cândva, după anii '70. Adevărul e că oricât am fi de deranjați de gesturile de oportunism, de lașitate sau de slăbiciune ale unor foarte mari artiști – scriitori în primul rând – care s-au înhămat foarte devreme la carul puterii comuniste, e nevoie să știm ce s-a întâmplat și *dincolo* de asta.

În ceea ce mă privește, am început să explorez petele albe de pe harta culturală a României de după război, cu mulți ani înainte de căderea comunismului. Am căutat să aflu, încă de la începutul anilor '80, numele personalităților care apucaseră primii ani de comunism și care avuseseră de suferit pentru convingerile lor. Am mers, când a fost posibil, din om în om, din episod în episod, am aflat câte puțin din istoria clandestină a perioadei. Pe măsură ce descifram tot mai multe din mecanismele și modul de funcționare a sistemului, mă întrebam (recunosc, uneori retoric): într-un asemenea climat de

teroare, care evoca episodul iacobin al Revoluției Franceze – mai putea îndrăzni cineva să se opună? Cu ce mijloace? Ce posibilități mai putea avea omul de cultură să dialogheze cu publicul, să transmită acestuia un mesaj de speranță? Așa am ajuns să cunosc; direct sau prin apropiații și urmașii lor, pe câteva din personalitățile culturale care au fost în prima linie a rezistenței anticomuniste.

Datorită lui Petru Comarnescu am putut afla, de pildă, despre extraordinara acțiune a societății „Amicii Statelor Unite” și despre cea mai importantă publicație culturală democratică care apărea în România cucerită de Armata Roșie, „Revista Româno-Americană”. Rând pe rând, au apărut la suprafață numele altor martori și actori ai perioadei: Vladimir Streinu, N. Carandino, Vladimir Ghika, Alice Voinescu, Margareta Sterian, Iordan Chimet, Pavel Chihăia, Leon Kalustian, Traian Chelariu, Ion Caraion, Teohar Mihadaș, N. Steinhardt...

Pe unii i-am publicat înainte de 1989, pe alții după 1990, când, până la plecarea mea de la Editura „Dacia” în 1994, am reușit să readuc în circuitul public unele din cărțile celor care spuseseră *nu* dictaturii.

Paginile prezentate nu sunt decât închiderea arcului de cerc deschis atunci.

3. *Bilanț negativ – bilanț pozitiv*

Nici într-un alt domeniu care are legătură cu progresul moral al societății, *răul neclarificat* nu revine la suprafață cu atâta violență și putere distrugătoare decât în cel, delicat și fluid, al subconștientului colectiv. După mai bine de zece ani de la căderea comunismului, este din ce în ce mai limpede că din întreg cortegiul de crize care i-au urmat (politică, economică, religioasă etc.) cea morală este cea mai gravă și adâncă.

Una din explicații ar putea fi aceea că, timp de aproape o jumătate de secol, comunismul a eliminat din definiția democrației și din exercițiul ei concret tot ceea ce ține de solidaritatea umană, de respectul individului și a muncii utile, înlocuindu-le cu abandonul, delatiunea și rușinea supunerii fără luptă.

Bilanțul negativ al experienței comuniste este considerabil și, din păcate, el n-a fost în întregime realizat. Dar, în egală măsură, n-a fost făcut nici *bilanțul pozitiv* al perioadei, deoarece nu tot ceea ce s-a întâmplat în această jumătate de veac trebuie expulzat din memorie. Nu e deloc util, credem, înaintării noastre spre o adevărată lume democratică să ignorăm la nesfârșit acele momente, personalități sau instituții care au exprimat, din prima clipă a comunizării României, împotrivirea demnă, curajul și eroismul anonim.

Capitolul „alb” al acestei istorii e chiar capitolul ei de debut: perioada anilor de foc, începută cu intrarea Armatei Roșii în România (considerată de sovietici, *de facto*, stat inamic și tratată ca atare) și încheiată în 1953, anul morții lui Stalin. A fost o perioadă în care a domnit bunul plac al noului stăpân și care, în esență, a fost caracterizată prin:

a) distrugerea vechiului regim și introducerea, prin violență, a noului mecanism statal, făurit la Moscova;

b) distrugerea fizică și psihică a elitelor politice, culturale, economice;

c) declanșarea unei operații de uriașă anvergură (menținută, de altfel, în tot timpul dominației comuniste) având ca scop schimbarea structurii societății românești, printr-o agresiune metodică, planificată (brutală de cele mai multe ori, insidioasă alteori) asupra mecanismelor statului și, mai ales, asupra psihicului colectiv.

Istoricii și publiciștii care au investigat perioada și-au concentrat atenția pe două aspecte ale rezistenței, amândouă

importante și demne de a fi studiate cu calm și obiectivitate: lupta anticomunistă din munții și, în registru negativ, demisiile morale ale unor mari personalități culturale și științifice, care au aderat la noul sistem fără a se fi exercitat asupra lor presiuni insuportabile. În ceea ce ne privește, noi credem că adevărul nu e bine slujit nici de spiritul de intoleranță cu care sunt privite cazurile de supunere la un regim tiranic, fără a căuta să înțelegem motivațiile fiecăruia, dar nici transformarea acțiunii armate anticomuniste într-o legendă.

4. Ce ne unește

În acțiunea lor de a transforma statele democratice ocupate în regimuri obediente, specialiștii de la Moscova au utilizat metode diferite. Fortând puțin demonstrația, s-ar putea spune că, așa cum n-a existat un singur fel de rezistență la opresiune, n-a existat nici un singur tip de comunism. Din această perspectivă, un singur lucru unește țările Europei Răsăritene: faptul că *toate* aceste țări au fost transformate în *colonii* (termenul consacrat în Occident era *sateliți*) ale noului imperiu și că *nici una* nu și-a acceptat cu resemnare soarta de mecanism servil al tiraniei. Au existat mai multe forme de rezistență care s-au manifestat în perioade de timp și cu intensități diferite, Ungaria, R. D. Germană, Polonia, România, Cehoslovacia, Țările Baltice având fiecare momentul sau momentele lor de împotrivire.

Cea mai spectaculoasă a fost *rezistența armată* (în România, dar și în Polonia și Țările Baltice), ipostază sacrificială și lipsită de orice speranță, căci zarurile teribilei păci postbelice fuseseră aruncare și nici un lider occidental nu putea concepe să pornească un război (inevitabil, nuclear) care ar fi transformat Europa într-un imens cimitir. Au fost, de aseme-

nea, momentele de șoc popular când întreaga societate captivă și-a revendicat libertatea pierdută, cele mai cunoscute episoade fiind: revolta muncitorilor din Berlinul Răsăritean (1953), Revoluția maghiară (1956), Primăvara de la Praga (1968) și lanțul de acțiuni contestatate conduse de sindicatul polonez *Solidaritatea*. A existat, apoi, în tot Estul, acea *rezistență latentă, surdă*, a maselor supuse îndoctrinării. Lăsat fără apărare și incapabil să se apere singur, îndeosebi după ce statul totalitar căpătase o recunoaștere internațională, „*omul-masă*” s-a retras în solitudinea conștiinței sale, încercând să-și prezerve valorile morale. Sigur că, în acest mod, psihologia colectivă a fost marcată profund și pentru multă vreme de multiplicarea incredibilă a existenței duplicitare, individul fiind obligat să poarte o față publică, executând ca pe niște reflexe condiționate gesturile de obediență cerute de sistem, și o față interioară, invizibilă, în care acesta redevenea el însuși, regăsindu-și și memoria culturală și valorile morale autentice.

Dar înainte de orice, *rezistența a devenit simbolul asumat al breslei culturale*, acțiunea sa cea mai evidentă și, deseori, cea mai riscantă, întrucât opunea individul statului. Prin definiție, ființă solitară, izolată, specialist în lumile abstracte, ideale, omul de cultură a fost obligat să coboare pe pământ și să se opună mecanismului statului totalitar.

Marea istorie a celei de-a doua jumătăți a secolului XX consemnează fenomenul rezistenței popoarelor față de regimurile totalitare, în primul rând ca o *rezistență a culturii*, mai exact a *oamenilor de cultură*, care și-au expus libertatea, cariera, faima și, de multe ori, viața pentru a spune nu comunismului care, după înfrângerea nazismului, invadase Europa de Est.

5. Rezistență și disidență. Puțină istorie. Note specifice

Ce trebuie înțeles prin sintagma *rezistența culturii*? Se referă ea la atitudinea intelectualului care a reușit să-și apere integritatea morală, refuzând să facă compromisuri? Putem numi *rezistență culturală* atitudinea unor scriitori sau artiști care s-au retras ostentativ din activitate sau a acelor personalități culturale care nu s-au putut manifesta în timpul dictaturii, având interdicția de a publica? Înseamnă *rezistența culturală* o acțiune având un program, un model teoretic și practic, care trebuie să îndeplinească anumite condiții, să se supună unor rigori? Care sunt aceste condiții? Vom încerca să răspundem, succint, la toate aceste întrebări.

Rezistența culturală nu este o invenție românească; ea a fost un fenomen european și a reprezentat reacția intelectualilor împotriva ocupării țărilor lor de către marile imperii totalitare ale secolului XX: nazismul și comunismul. În mod concret, conceptul de *rezistență culturală* a intrat în istorie în Franța ocupată. *La Résistance* însemna, în înțelesul originar, primar al cuvântului, opoziția clasei intelectuale față de ideologia, metodele și scopurile ocupantului nazist, răspunsul pe care, direct sau indirect, *elita* îl propune societății asediate, mesajul pe care aceasta îl transmite concetățenilor: că nu va abandona cauza lumii din care face parte, că nu se va lăsa sedusă de privilegii, că nu va ceda în fața spaimii și a terorii. (În plan strict militar, lupta împotriva ocupatului nazist s-a numit *maquis*.)

La noi, multă lume, mai ales din cea mai puțin informată, mai crede și astăzi că refuzul comunismului a început în anii '70, o dată cu apariția primilor disidenți ruși. În realitate, contestarea a început în chiar zilele sângeroase ale Revoluției din octombrie 1917 și a continuat, într-o formă sau alta, câteva de-

cenii după aceea. Ea a angajat elita culturală a țării într-o acțiune de rezistență și de negare globală a regimului totalitar, lăsând să se înțeleagă că nu e posibilă nici o iluzie în privința naturii sistemului și că nu poate fi acceptat nici un compromis cu reprezentanții acestuia.

Protagoniștii rezistenței contestau un regim pe care îl considerau *funciar ilegal*, și, în consecință, aflat într-o permanentă „stare excepțională”, ceea ce a și presupus, din partea opozanților, asumarea unor enorme riscuri, inclusiv arestarea, tortura și moartea.

În această componentă *radicală*, în opoziția lipsită de *orice iluzii*, rezidă, de altfel, diferența esențială dintre *rezistență* și *disidență*, cealaltă expresie majoră a contestării totalitarismului. Mai ales în prima fază, disidenții mai păstrează o speranță în privința reabilitării modelului ideal al comunismului și militează pentru înlăturarea exceselor și a abuzurilor. Este, aceasta, perioada în care aceștia au avut parte de un tratament mai „blând” și, cu toate că nici înainte, nici după Helsinki, URSS și sateliții ei nu și-au respectat „promisiunile”, disidenții au putut beneficia, totuși, de exprimarea solidarității occidentale. Desigur, marea majoritate a disidenților a suferit tot felul de vexațiuni (și-au pierdut posturile din universități și presă, au fost marginalizați, au fost obligați să se exileze iar cei mai radicali și obstinați au fost arestați), dar regimurile comuniste ale anilor '70-'80 nu au mers mai departe, ca în timpul rezistenței: s-a renunțat la tortură, la lagărele de concentrare și asasinat.

Nu e, desigur, nici o îndoială că disidenții au fost conștiințe exemplare care s-au iluzionat, au visat chiar, că excesele vor fi eliminate, că imperiul își va regăsi fața umană și drumul de întoarcere în Europa. Cel mai prestigios dintre ei a fost Andrei Zaharov care a oferit un model de liberalizare a regimului sovietic încă din primul său manifest, „Reflexii despre progres, coe-

xistență pașnică și libertate intelectuală”. Din aceeași categorie a „disidenților reformatori” fac parte și frații Jaurès și Roy Medvedev care, acuzând curajos degenerescența regimului, își păstrau, totuși, încrederea în reabilitarea stângii democratice, după cum Evghenia Guinzburg n-a renunțat niciodată la calitatea ei de comunist, cu toate că în memoriile ei, „Un itinerar abrupt”, a mărturisit cutremurător despre lagărele de concentrare.

Considerați disidenți sunt și cei despre care va fi vorba mai jos, deși ei reprezentau, mai degrabă, continuarea acțiunii eroice a rezistenților din anii '20, căci ei contestau, în egală măsură, și modelul și aplicarea lui, înțelegând destul de devreme că utopia comunistă eșuase și că bilanțul ei era dezastruos. Cel mai celebru dintre toți este Alexandr Soljenițan. Dar nici Varlaam Șalamov, prozatorul extraordinar care a petrecut 25 de ani în Gulag și pe care Soljenițan l-a considerat modelul său moral și scriitoricesc și a cărui carte „Povestirile din Kolîma” înregistrează dramatica degradare a umanului în animalitate, nu s-a gândit să corecteze sistemul comunist; nici Joseph Brodsky, recunoscut ca vocea cea mai originală a poeziei ruse; nici intelectualul rafinat care e Efim Etkind; nici Lidia Ciukovskaia, care a întreprins una dintre cele mai pătrunzătoare analize a climatului de teroare instaurat de stalinism; nici Vladimir Maximov, boemul revelat ca mare talent literar și ale cărui cărți „Cele șapte zile ale creației” și „În carantină” și-au avut perioada lor de glorie în *samizdatul* sovietic; nici istoricul Andrei Amalrik cu incitantul său pamflet „Va supraviețui Uniunea Sovietică anului 1984?”; nici Vladimir Bukovski, specialistul în azilele psihiatrice; nici Natalia Gorbanevskaia, poeta generoasă și temerară care a avut curajul de a manifesta cu prietenii săi împotriva invadării Cehoslovaciei; nici Vassili Grossman, care s-a impus post-mortem prin romanul „Viață și destin” ca un mare prozator; nici alții asemenea lor nu au acordat nici o șansă de umani-

zare comunismului, având curajul de a demasca natura antiumană a acestuia.

Istoria nu a limpezit încă imensul material documentar al tuturor gesturilor de apărare a demnității umane, de păstrare a idealului de libertate și de refuz explicit al regimului totalitar pe care le-au cunoscut URSS și statele aservite.

Se poate observa, însă, că ceea ce numim *disidență* nu a fost decât *ultimul capitol* al unui război de durată pe care elitele gânditoare l-au purtat cu tiraniile veacului. Primul capitol al acestui război a rămas în istorie sub numele de *rezistență*.

Care ar fi, așadar, caracteristicile principale ale fenomenului numit *rezistență culturală*, așa cum se desprind ele din mărturiile și realitatea perioadei?

a) Înainte de toate, a fost vorba despre o *reacție de autoapărare*, de salvagardare a identității spirituale, inițiată de elita culturală românească și îndreptată împotriva transformării țării într-o provincie vasală și cu un sens al evoluției istorice deviat.

b) În al doilea rând, aparțin *rezistenței* acele acțiuni pornite din mediile culturale care *au drept destinatar societatea în ansamblu ei* și au ca scop să insufle acesteia curaj și speranță. Cu cât acțiunile poartă girul unor personalități mai mari și mai vizibile, cu atât cresc șansele lor de convingere și influențare.

c) În al treilea rând, gesturile de împotrivire sau de refuz trebuiau să fie *publice*, protagoniștii asumându-și, în mod conștient, deliberat riscul de a sfida regimul precum și consecințele ce decurgeau de aici.

E de la sine înțeles că nu intră în această categorie conflictele de ordin personal și nici reacțiile de apărare a unei cauze proprii, ci asumarea unei răspunderi pentru colectivitate, decizia de a denunța ilegitimitatea regimului, de a rosti adevărurile incomode sau de a face elogiul libertății. Din aceste motive, nu fac parte din tipologia *rezistenței* decât gesturile care, într-un

fel sau altul, au ajuns fie la cunoștința puterii, fie a publicului. Proiectele necunoscute, rămase în manuscris, jurnalele, scrisorile etc., ceea ce îndeobște se numește „literatură de sertar” nu pot fi încadrate fenomenului *rezistenței*. Ele fac parte, de bună seamă, din patrimoniul acelei epoci, reprezintă mărturiile ale demnității, îmbogățesc profilul moral al unor personalități, pot corecta unele judecăți pripite, dar constituie, totuși, o caracteristică atipică a *rezistenței*, întrucât aceasta – oriunde s-a manifestat – a însemnat gestul concret care a ajuns la destinatar.

d) În sfârșit, în al patrulea rând (și acest lucru este valabil și pentru *disidenți*), este esențial de subliniat că fenomenul *rezistenței* nu poate fi redus la latura lui contestatară.

La fel de importante ca și contestarea sunt *valorile* în numele cărora se înfăptuiește aceasta. Din păcate în literatura autohtonă dedicată *rezistenței* anticomuniste acest criteriu – fără de care întreaga discuție alunecă în confuzie – este fie eludat, fie insuficient accentuat. Anticomunism, desigur, dar în numele cărora principii? Căci anticomuniști notorii au fost, de pildă, Spengler sau Céline, Mussolini și Hitler, Himmler și ceilalți...

6. Premise, priorități și similitudini

Fenomen care a atins apogeul în Franța celui de-al doilea război mondial, *rezistența* a fost redescoperită de elitele din țările Europei Răsăritene la puțină vreme după cucerirea lor de către Armata Roșie. România a experimentat *prima* această nobilă atitudine de salvare a identității naționale, deși metodele, tehnicile și mijloacele acesteia au fost mult mai bine dezvoltate și utilizate în unele din țările cu care am împărtășit același sumbru destin.

Adevărul este că aproape nici o experiență anterioară nu părea să hărăzească elitei culturale românești misiunea de a